
Marija Klobčar

Ljudske pesmi v meščanskem okolju – pričevanje ljudskega v meščanskem ali meščanskega v ljudskem?

Ljudska pesem za mestno okolje nima razločevalnega pomena: v času, ko so ljudske pesmi zapisovali kot dokaz narodne samobitnosti, so jih iskali med kmečkim prebivalstvom, ki je bilo najbolj oddaljeno od tujih vplivov, prav tako razkrivanje življenja in kulture nekaterih mest v zadnjem času ni zaznalo ljudskih pesmi kot odseva družbenih vezi in duhovne podobe meščanov. Ljudske pesmi, ki jih je France Stele leta 1909 in 1910 zapisal med kamniškimi meščani, so prav zato izziv tako za razumevanje ljudskih pesmi kakor za razkrivanje raznovrstnosti in razplatenosti glashbenega sveta meščanov.

In the period when folk song was perceived as a proof of national origins researchers and collectors looked for it among the rural population of Slovenia, in villages that were relatively distant from foreign influences. Recent research of the lifestyle and culture of towns equally overlooked that folk songs reflect the social and spiritual structures of townspeople. France Stele's records of folk songs among the Kamnik townspeople between 1909 and 1910 therefore greatly contribute to the understanding of the function of folk songs in an urban environment.

Kamnik in Steletova odločitev za zbiranje ljudskih pesmi v mestu

Zanimanje za ljudsko pesem je v začetku 20. stoletja v mejah dednih dežel Avstro-Ogrske dobilo nov smisel in nove razsežnosti. Državo je pri tem vodila želja, da bi z razkrivanjem pesemske dediščine posamičnih narodov premostili nacionalne probleme: boljše poznavanje lastne kulture in kulture bližnjih naj bi pripomoglo k boljšemu medsebojnemu razumevanju narodov v državi.¹

¹ Tako danes razumejo to akcijo tudi nasledniki nekdanjih deželnih delovnih odborov v Avstriji (Interpretacija akcije Hundert Jahre Österreichisches Volksliedwerk v dopisu Österreichisches Volksliedwerk na Dunaju z dne 14. aprila 2003, povzeta po Moritzu Csákyju).

Slovenski odbor je po navodilih glavnega odbora na Dunaju zbiranje organiziral po enotnem načelu, ki ga je prilagodil domačim razmeram: Karel Štrekelj je zasnoval Osnovna načela za publikacijo Avstrijske narodne pesmi, ob tem pa še Povpraševalno polo o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih in Navodila in vprašanja za zbiranje in zapisovanje.² S pomočjo vprašalnic in s posredovanjem Mohorjeve družbe je vest o zbiranju prišla med ljudi.

Pečovodja kamniškega pevskega zbora Lira, tedaj že uradno imenovanega Prvo slovensko pevsko društvo Lira v Kamniku, France Stele,³ je sprejel povabilo Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi. Prve zapise je poslal leta 1909, kot možnega zbiralca ali informatorja pa ga je leta 1907 v izpolnjeni povpraševalni poli odboru priporočil že c. kr. sodni pristav Karol Bezeg.⁴ France Stele je 22. maja 1910 poslal v Ljubljano 75 pesmi,⁵ ki so jim kmalu sledili naslednji zapisi. Stele je bil tedaj samo eden od mnogih zapisovalcev, ki so v fond Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi prispevali 12.937 zapisov.

Pesmi, ki jih je zapisal Stele, tako ne bi bile nič posebnega, če ne bi bile zapisane v nekmečkem okolju, v mestu. V nasprotju z izkušnjami, ki ljudsko pesem povezujejo s podeželjem, namreč ti zapisi odpirajo vprašanje obstoja ljudske pesmi med meščani. France Stele je začel zapisovati med svojimi someščani brez posebnega razmisleka o tem, kaj si sam predstavlja kot ljudstvo, narod in kaj kot ljudsko, tedaj imenovano narodno pesem, in kaj si je tedaj pod temi pojmi predstavljal javnost: ni se namreč spraševal, ali je pri meščanih mogoča ljudska pesem ali ne. Kot Kamničan in zborovodja Lire⁶ je imel namreč dovolj možnosti slišati pesmi tako v vsakdanjem življenju kot med svojimi pevci, tedaj uglednejšimi meščani.⁷ Razložka med enim in drugim ni čutil. V pismu, ki ga je priložil prvim odposlanim pesmim, je med drugim zapisal: »Naš narod ima res bogato zalogo narodnih pesmi in družega narodnega blaga. Imam tudi nabranih mnogo izrekov, primer, zbadljivk in t. d. toda časa mi primanjkuje, da bi vse zbral in lično uvrstil. - Pa bo že prišlo.«⁸

France Stele torej govori o narodu, o Slovencih, in sicer ne glede na socialne in poklicne razločke. To je glede na specifične razmere, ki jih je poznal,⁹ povsem

² Več o tem M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, *Etnolog* 3, 1929, 5–54; J. Tomišek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32, 1937, 308–321; Z. Kumer, Slovenske ljudske pesmi z napevi. Poročilo o glasbenem gradivu, zbranim med letoma 1906 in 1918, *Slovenski etnograf* 12, 1959, 203–210.

³ Kamničana Franceta Steleta (1855–1924) pogosto zamenjujejo z umetnostnim zgodovinarjem Francetom Steletom (1886–1972) iz Tunjic pri Kamniku, ki je priložnostno prav tako zbral ljudske pesmi, vendar brez napevov. France Stele, avtor zapisov, obravnavanih v tej razpravi, je bil med letoma 1882 in 1920 zborovodja Lire v Kamniku; po izobrazbi je bil učitelj, večinoma pa je delal kot pisar.

⁴ GNI [Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU], Arhiv OSNP [Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi], Izpolnjena povpraševalna pola o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih, iz Kamnika odposlana dne 27. 3. 1907.

⁵ Arhiv GNI, OSNP 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910. Pri nadaljnjih opombah ne navajam, da je arhiv OSNP last GNI.

⁶ F. Stele se je rodil 5. 12. 1855 v Kamniku. Bil je prvi zborovodja Lire, z manjšimi prekinitvami jo je vodil do leta 1920 (*Lira 1882–1982*, Kamnik 1982, 11).

⁷ Lire se je vse do 2. svetovne vojne držal vzdevek -frakarska-, torej meščanska. Ohranjeni sezname oziroma fotografije pevcev vse od nastanka ta vzdevek opravičujejo (Nav. delo, 15–34).

⁸ OSNP 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910.

⁹ Poleg Kamnika in okolice in dediščine ljudske pesmi na tem območju je Stele dobro poznal predvsem Primorsko, kjer se je dalj časa tudi zadrževal (*Lira 1882–1982*, 11), vendar je v tem zbiranju – razen nekaj zapisov – v ospredju njegovo razmerje do domačega kraja, do Kamnika.

razumljivo: Kamnik kot majhno mesto s posebno strukturo je bil namreč za Steleta dovolj »naroden«,¹⁰ da je tu začel zapisovati ljudske pesmi. Kljub tistim elementom, s katerimi so se Kamničani želeli ločiti od kmečkega zaledja mesta, je Stele kot dober poznavalec kulture meščanov namreč našel tudi sestavine, ki so Kamnik opredeljevale kot skupnost, kjer je moč najti »izvire narodove kulture«, torej ljudsko kulturo.

Za takšen pogled je bilo tedaj dovolj razlogov: Kamničane sta namreč navzven določala močna navezanost na izročilo in narodna zavest hkrati.¹¹ Navezanost na izročilo ni bila samo del duhovne podobe mesta, temveč je meščanom nudila pomembne materialne ugodnosti in jim zagotavljala ustrezen položaj na družbeni lestvici, narodna zavest pa je ustrezala sodobni predstavi o uglednem meščanu. Težko je reči, ali so bile ljudske pesmi, ki jih je med Kamničani zapisal France Stele, izraz preproste navezanosti na izročilo, ki se je povezovala s »purgarstvom«, ali so bile odsev iskanja tistih elementov »narodnega«, ki jih je v času poudarjanja narodne zavesti od meščanov pričakovala družba.¹² Še težje je ugotavljati, ali se je tega zavedal tudi zapisovalec sam.

Kamnik je bil v času Steletovih zapisov mesto z 2262 prebivalci.¹³ Glede na to, da je imel tedaj s »predkraji«, z novjšimi predmestji, priključenimi sredi 19. stoletja, 351 hiš (od tega staro mesto s predmestji 262 hiš),¹⁴ je razumljivo, da je bila gostota prebivalstva velika. Lastniki večine starih kamniških meščanskih hiš so bili vključeni v posebno organizacijo, Meščansko korporacijo, ki je članom vsako leto zastoj dajala drva za kurjavo in jim nudila tudi druge ugodnosti. Ta pravica je izhajala iz srednjega veka in se je dedovala po hišah. Kot rečeno, je hkrati z drugimi materialnimi ugodnostmi povzročala večjo navezanost na staro meščansko izročilo, čeprav so se meščani predvsem z razvojem industrije in turizma ob koncu 19. stoletja začeli postavljati tudi z nacionalno zavestjo.

Kljub razvoju industrije in turizma je Kamnik ostajal majhen. Graditev novih stanovanj je bila zelo počasna: novi naseljenci so si namreč prizadevali priti do »purgarske« hiše s posebnimi pravicami, dotlej pa so raje stanovali pri meščanih. Leta 1913 je tako v Kamniku več kot polovica, tj. 183 posestnikov, oddajala stanovanja. Pri tem so bili najemniki večkrat premožnejši ali uglednejši od lastnikov stanovanj.¹⁵ Gostota naseljenosti in majhnost mesta sta povzročali, da so se Kamničani med seboj dobro poznali in se kljub razslojenosti med seboj povezovali na razne načine, z vključevanjem v društva in z organiziranim družabnim življenjem, pa tudi neformalno.

Prav zaradi pestrosti družabnega življenja, ki je imelo v veliki meri organizirane oblike, je bilo spontano druženje in petje po domovih navzven videti nepomembno. Kamniški meščani so imeli namreč že od ustanovitve Narodne čitalnice, torej od leta 1868, od ustanovitve Prvega slovenskega pevskega društva Lira leta 1882, Mestnega

¹⁰ Izraz »naroden« uporabljam kot soznačnico za »ljudsko«, ne kot nekaj, kar je bilo s posebnimi nameni narejeno »za narod« (npr. čitalnice, bésede itn.). V tem pomenu besedo »narod« uporablja tudi Stele (Arhiv GNI, OSNP 131, spremni dopis k odposlanemu gradivu z dne 22. 5. 1910).

¹¹ O tem obširneje M. Klobčar, Transformacija meščanske zavesti v Kamniku, *Traditiones* 30/1, 2001, 253–278.

¹² V tem času je bilo kot izraz iskanja in poudarjanja »narodnega« v Kamniku v Narodni čitalnici že več razstav »narodnih starin«, ki jih je predvsem iz zbirke Narodne čitalnice prirejal njen garderobier Jožko Stele, brat zapisovalca Franceta Steleta in hkrati eden od njegovih pevcev v teh zapisih.

¹³ *Spezialortrepertorium der österreichischen Länder. VI: Krain*, Dunaj 1919, 97.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ M. Klobčar, *Kamničani med izročilom in sodobnostjo*, Ljubljana 1998, 78–79.

godbenega društva Kamnik in drugih društev zelo veliko možnosti, da so ta hotenja uresničevali ob društvenih prireditvah. Udeležba na prireditvah jim je hkrati dajala večji družbeni ugled. Navzven so se namreč opredeljevali s tistim, kar je bilo družbeno odmevnejše: za uglednega meščana je bilo nekaj povsem drugega, če se je kot častni član z vabilom v roki pojavil v prvih vrstah na besedi Narodne čitalnice ali na seji takšnega društva kot odbornik, kakor pa če je v prijateljski družbi zapel kakšno pesem.

Več Steletovih zapisov je iz najpomembnejšega dela Kamnika, iz Mesta, še več pa iz predmestja Štuna, torej iz predmestja, ki se je ob koncu 19. stoletja vrednostno večmoma že izenačilo z mestnim središčem.

/Predmestje Štuna ob mitnici okrog leta 1909. Nasproti mitnice je bila hiša, v kateri je živel tudi zapisovalec pesmi, France Stele; dopisnica, poslana leta 1910, foto Franc Aparnik, Kamnik/

V nekaterih pogledih pa se meščani, predvsem srednji sloj, vendarle niso ozirali na družbeno odmevnost ali družbene sodbe. To je veljalo za petje in igranje v gostilnah in za nekatera praznovanja, predvsem za godove. V večernih urah pa je takšno igranje in petje preganjala mestna oblast: člani Mestnega godbenega društva in drugi, ki so godli za godove, so zaradi kršitev občinskega reda velikokrat prišli v spor z mestnim policajem. Neformalno petje ob večerih po mestu ni bilo le nezaželeno, temveč tudi kaznovano, o čemer pričajo pritožbe v policijskih zapisih.¹⁶ Petje in igranje v zasebnih krogih pa nista nikogar motila, vendar je takšno povezovanje veljalo le za določene

¹⁶ Policijski zapisi kot del t. i. splošnih spisov (ZALj, KAM 102, Splošni spisi).

družbene skupine in je razkrivalo le določene družbene plasti. Mednje so sodili tudi Čehi, ki jih je bilo predvsem zaradi industrije veliko;¹⁷ na zasebnih dvoriščih so se ob skupnem muziciranju zbirali predvsem v predmestju Graben. Za to igranje je vedela vsa okolica.

Družbena razplatenost mesta, katere del sta bili tudi glasba in pesem, se je opazno izražala v duhovni kulturi. France Stele je v svojih zapisih odstrl del te razslojene podobe. Kot Kamničan je namreč moral čutiti večplastno družbeno razločevanje, pri čemer ni šlo le za socialne in profesionalne razločke; razslojenost je izvirala tudi iz posebnega statusa mesta oziroma iz dediščine njegovih srednjeveških pravic, hkrati pa tudi iz odnosa do kmečkega zaledja. Prav kmečko zaledje je bilo še močno navzoče, saj so bile nekatere kmetije v samem mestnem središču, marsikdaj pa so ga krepile poroke z okoličani. Razločevanje je bilo povezano tudi s prostorsko raznovrstnostjo mesta: kmet iz predmestja je bil za okoličane meščan, za meščane pa vaščan. Širitev občine na »predkraje« je to shemo samo še zapletala. Vsa ta prepletenost je odsevala v duhovni kulturi, katere del je bila tudi pesem. Prav zaradi te prepletenosti je toliko bolj zanimivo ugotavljati, kdo so bili pevci, pri katerih je France Stele zapisal te pesmi.

Opredelitev pevcev v Steletovih zapisih

France Stele je Odboru za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi v Ljubljani v letih 1909 in 1910 poslal 283 zapisov pesmi, ki jih je zapisal v Kamniku. Na prvi pogled je kazalo, da ni zapisoval samo v Kamniku, temveč tudi v okolici mesta. Kraji, ki so navedeni pri posamičnih zapisih v arhivu OSNP, namreč pri nekaterih drugih zapisovalcih pomenijo kraj zapisa pesmi, ne pa rojstni kraj pevca. Pozneje se je pokazalo, da so bili vsi kamniški zapisi narejeni v samem mestu in da opombe, od kod je določeni pevec, označujejo samo kraj, kjer je bil pevec rojen, pa še pri tem Stele ni bil vedno dosleden.

Navedbe rojstnega kraja so glavni podatki, s katerimi je Stele opremil svoje zapise, vendar ne vedno. Tako pri nekaterih pevcih navaja, od kod so, npr.: »Zapela koroški Slovenec z Brnce pri Beljaku, Jože Misetič, in goriški Slovenec Anton Gregorič iz Šempasa, oba dragonca«, »Zapela 51 let stara Marija Hutaževa iz Kamnika«, »Zapel Josip Janko v Kamniku«, »Ivana Pogorelčeva, doma iz Blagovice, 73 let; pesem pel njen oče«. ¹⁸ Krajevni izvor pevca je bil torej večinoma jasno opredeljen, včasih je navedeno tudi, od koga se je pevec pesem naučil. Teže, marsikdaj pa celo nemogoče pa je bilo ugotoviti, kaj rojstni kraj pomeni oziroma ali je bil pevec v Kamniku samo za kratek čas ali pa se je v Kamnik stalno naselil, bodisi s poroko ali kako drugače.

Za razumevanje ljudske pesmi v mestu se mi je pravilno ovrednotenje kraja izvora zdelo zelo pomembno, posebno zato, ker je bilo povezovanje mestnega okolja in ljudske pesmi dokaj nenavadno. Zaradi časovne oddaljenosti mi je bilo pri iskanju teh podatkov v pomoč predvsem arhivsko gradivo, za nekatere pevce pa je bilo moč dobiti podatke tudi na terenu. Prvo podobo sem si ustvarila s pomočjo neuradnega, mestnega popisa prebivalstva Kamnika iz leta 1900 in statusov animarum župnije Kamnik iz tega

¹⁷ Čehi so v Kamnik privabljali smodnišnica, sicer pa tudi keramična in kovinska, pozneje še tekstilna industrija. Pri sprejemanju v službo so imeli prednost tisti, ki so se včlanili v Mestno godbeno društvo. Še leta 1921 je bilo v Kamniku 20 Čehov (M. Klobčar, *Kamničani med izročilom in sodobnostjo*, 81).

¹⁸ Opombe k pesmim OSNP št. 6421, 6423, 6200, 6459.

časa.¹⁹ Tako je bilo mogoče ugotoviti krajevni, delno pa tudi socialni izvor le za nekatere pevce, ki jih omenja Stele. Pozneje sem manjkajoče podatke skušala dopolniti s Poselskim zapisnikom občine Kamnik,²⁰ vendar so prav podatki iz Poselskega zapisnika popolnoma spremenili mojo prvotno oceno Steletovega zapisovanja oziroma presojo njegovih pevcev.

Na podlagi prvih dveh skupin dokumentov, torej popisa prebivalstva in statusov animarum, sem za nekatere pevce lahko ugotovila, kaj pomenijo krajevne navedbe pri posamičnih pevcih. Jasno je bilo, da so nekateri pevci živeli v samem mestnem središču, v Mestu, za dve pevkici²¹ je poleg tega jasno, da sta bila njuna očeta lastnika meščanskih hiš z vsemi mestnimi pravicami, torej ugledna meščana. Mestne pravice, s tem pa tudi položaj uglednih meščanov, so imeli tudi nekateri drugi pevci iz predmestij, predvsem v mestu tedaj že skoraj izenačenem predmestju Šutna.

Iz zapisov je razvidno, da je veliko pevcev, predvsem pevk, v Kamnik prišlo od drugod. Kot je mogoče sklepati iz omenjenega arhivskega gradiva, je večina priseljenih pevk, ki so pele Steletu, v Kamnik prišla predvsem s poroko, nekateri pa so v mestu živeli kot podnajemniki, gostači, in se preživljali kot »zasebniki«. Delež Kamničanov, ki so se poročili z okoličankami, je bil tedaj namreč še vedno zelo velik, čeprav je v tem obdobju v primerjavi s preteklostjo naraslo število primerov, ko sta se v Kamnik priselila oba zakonca.²² Kamnik, od leta 1891 z Ljubljano povezan z železnico, je bil tedaj ob razvijajoči se industriji in turizmu dokaj odprt in privlačen za tujce.

S poroko so v Kamnik prihajali večinoma ljudje iz okolice. V življenje mesta se niso vključevali vsi enako, kar odseva tudi v Steletovih zapisih. Za pevko Terezijo Grkman France Stele ob vseh zapisih pesmi navaja, da je iz Mekinj, iz drugih arhivskih virov pa je razvidno, da je ob zapisu pesmi živela v Kamniku že petdeset let, in sicer kot žena Janeza Grkmana, lastnika hiše na Šutni št. 12.²³ Tako je vprašanje, ali so njeno glasbeno obzorje oblikovale samo Mekinje: v petdesetih letih je, glede na svoje zanimanje za ljudsko pesem, gotovo spoznala vsaj del ljudskih pesmi, ki so jih peli v Kamniku, hkrati pa so se verjetno s pesmimi, ki jih je pela, seznanili tudi nekateri Kamničani.

V nasprotju s tem za pevko Uršulo Bolte France Stele piše, da je iz Kamnika, po statusu animarum in popisu prebivalstva pa je jasno, da je bila rojena v Loki pri Mengšu, se ob poroki z mojstrom v smodnišnici, prav tako priselencem, priselila v Kamnik,²⁴ kjer je službovala kot babica. Družina je stanovala pri uglednem trgovcu Albrehtu v Mestu,²⁵ na Trgu, kot ugledna babica pa je imela Uršula Bolte z ljudmi zelo veliko

¹⁹ Za leto 1900 je ohranjen neuradni popis prebivalstva, pristojnega v tedanjo občino Kamnik, ki se je razločeval od državnega popisa. Za leto 1910 ni ohranjen noben popis (ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900); NŠALj, Kamnik, Status animarum – mesto–gostači 1815–1912 in Status animarum – mesto in vasi Šutina, Graben, Fužine, Podgoro, Novi terg, Zaperce, Žale, Ravne, Perovo 1821–1913.

²⁰ ZALj, Kam 102, 62, Poselski zapisnik 1897–1924 (TE 20).

²¹ To sta bili Jožefa Tominc in Antonija Traven. Antonija Traven je na primer zapela pesem »Pastirci, nehajte«, označeno kot pesem »Od sv. treh kraljev«, ki je trikralkjevska kolednica z zanimivo koledniško dramtizacijo (OSNP 10.934).

²² V oletih 1883–1901 je bilo čistih kamniških zakonov malo (22,2 %), mešanih zakonov je bilo okoli 52 %. 22,2 % je bilo primerov, ko sta se priselila oba zakonca (Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrivj, Dunaj tud Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, Kamnik 1996, 117).

²³ ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900; NŠALj, Kamnik, Status – mesto in vasi Kamnik, Šutina, Graben, Fužine, Podgoro, Novi terg, Zaperce, Žale, Ravne, Perovo – 1821–1913.

²⁴ NŠALj, Župnija Kamnik Status mesto – gostači 1815–1912; ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.

²⁵ ZALj, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.

stikov; najemali so jo tudi najpremožnejši. Kot vdova se je potem, ko je leta 1916 enemu najpomembnejših kamniških trgovcev, nožarju Ivanu Koschierju, umrla žena, znova poročila²⁶ in se uveljavila v najuglednejši kamniški družbi. Stele jo je navedel kot Kamničanko, njen odnos do ljudske pesmi pa je gotovo zaznamoval njen rojstni kraj. To je Stele ponekod celo izrecno navedel, kot na primer: »Pesem od ciganov..., katero zna od zelo starih ljudi« ali »Rojen sem pri Ljubljanci..., katero zna od svojih dedov«.²⁷

Spreminjanje kraja bivanja je torej v takšnih primerih prineslo tudi spremembo socialnega položaja. Čeprav so ljudje tako po vzponu na družbeni lestvici še vedno znali pesmi iz otroštva – in jih Steletu tudi zapeli, ni jasno, ali so imele te pesmi v novem okolju dejansko kakšno vlogo v njihovem življenju.

Ob poglobljenem spoznavanju se je opiranje na kraj rojstva zdelo vedno bolj relativno. Ob natančnejšem pregledovanju arhivskih virov sem ugotovila, da rojstni kraj, zapisan pri posamezniku, velikokrat pomeni samo eno od postaj na njegovi poti, s tem pa tudi samo eno od možnosti za srečevanje z dediščino in sodobnostjo. Ljudje so se namreč, ne glede na svoj družbeni položaj, veliko selili tudi iz kraja v kraj. Veliko je bilo selitev zaradi dela, ko so bili posamezniki, npr. državni uslužbenci, premeščeni v drug kraj, ali pa so iskali boljši zaslužek kot obrtniki. Ena od Steletovih pevk, Olga Šlegel, je bila rojena leta 1888 v Hrastju pri Pivki. Oče je bil krčmar iz Vipave, drugi otroci – bilo jih je šest – pa so bili rojeni v Kamniku, v Ribnici, v Pivki in spet v Kamniku, kamor se je družina priselila leta 1900.²⁸ Družina se je torej večkrat selila in se zaradi bivanja v različnih krajih in zaradi svoje dejavnosti, gostinstva, povsod srečevala z ljudsko pesmijo. Kako je mogoče ugotoviti za krčmarjevo hčer, ki se je z družino selila iz kraja v kraj, od kod zna pesem, ki jo je zapela?

Kaj pomenijo selitve iz kraja v kraj in hkrati srečevanja z drugimi ljudmi, je dokazal sam zapisovalec Stele. To neposredno odseva tudi v njegovih zapisih: med kamniške pesmi je namreč uvrstil tudi nekaj pesmi, ki se jih je naučil na Krasu, v Pivki, in jih je zapisal po spominu:²⁹ pri tem je bil hkrati pevec in zapisovalec. Med temi je tudi edina tujejezična pesem, Madžarica. Gre za posredni zapis, saj izrecno pravi, da se je naučil na Primorskem: »To pesem so prinesli vozniki iz Pivke, ki so bili leta 1878, 79 in 80 v Bosni.«³⁰

Tudi za same Kamničane ni bilo mogoče ugotoviti, v katerem delu mesta se je pelo več in v katerem manj. Veliko je bilo namreč selitev v samem Kamniku, redkeje pri posestnikih kot pri gostačih. Do selitev je prihajalo predvsem zaradi prilagajanja bivalnih razmer gmotnemu položaju – nekateri so se vzpenjali više, drugi so iskali cenejše bivalne možnosti. Tako je npr. eden od pevcev v Steletovih zapisih, čevljar Gregor Kratnar, ki se je med davkoplačevalci prvič pojavil šele leta 1883 in se je kmalu uvrstil med najpremožnejše meščane,³¹ kar šestkrat menjal svoje stanovanje, pozneje hišo: od leta 1850, ko je prvič omenjen v najbolj kmečkem kamniškem predmestju, v Novem trgu, je živel še na dveh lokacijah v Mestu, nato na Šutni, ponovno v Mestu, zadnjo hišo pa je kupil na Šutni,³² kjer je oddajal stanovanje premožnim najemnikom,

²⁶ ZALJ, KAM 102, 60 (TE 19).

²⁷ OSNP 6458, OSNP 6483.

²⁸ ZALJ, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900; NŠALJ, Kamnik, Status mesto – gostači 1815–1912.

²⁹ To so pesmi OSNP 6530, 6531 in 6532.

³⁰ OSNP 6230.

³¹ Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrjaj, Dunaj tud' Kamniku gluha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, 45–46.

³² NŠALJ, Župnija Kamnik, Status animarum – mesto in vasi – 1821–1913.

tudi okrajnemu zdravniku in tovarnarju. Iz gostača je torej postal pomemben kamniški posestnik.

Spreminjanje bivališča je v marsičem pomenilo tudi spremembo družbenega okolja, kar pa ne pomeni, da se je temu povsem prilagodilo tudi posameznikovo pesemsko obzorje. V času Steletovih zapisov je bil čevljar Gregor Kratnar že ugleden meščan in posestnik. Steletu je med drugim zapel eno najzanimivejših kamniških pesmi, pesem »En pušlec na klobčiču«; ob njej je Stele napisal opombo: »To pesem je pel s svojim bratom, ko sta šla kot rokodelca na tuje leta 1867.«⁵⁵ Pesem, ki je hkrati edina v arhivu GNI, je torej »frentarska«, na tuje, »v frent«, pa so hodili obrtniki, saj brez izkušenj pri tujih mojstrih ne bi mogli postati mojstri. Iz vsebine pesmi pa je razvidno, da je novejša, saj že omenja železnico – »hlapon«.

Kamniški urar Josip Janko, nezakonski sin služkinje, ki je služila v Kamniku, in češkega vojaka, ki je služil vojaški rok v smodnišnici, je Steletu zapel veliko ljudskih pesmi; naučil se jih je od starih staršev z Vodice, kjer je preživel otroška leta, nanje pa je bil ponosen tudi potem, ko je postal ugleden kamniški meščan.

Josip Janko s sinom pred svojim lokalom na Štuti v Kamniku pred 2. svetovno vojno; sin Saša je, v nasprotju z očetom, tedaj igral violino v Kamniškem »jazz-bandu«; izvirnik last Marinke Joska, Maribor/

⁵⁵ OSNP 6151.

Pri iskanju odgovora na to, kakšno okolje in kakšno mesto je imela ljudska pesem v Kamniku, se torej geografsko in socialno okolje močno prepletata. Samo površna ocena tega, od kod in kaj so bili pevci, lahko močno zavaja. Tako so v tej zbirki zelo opazne pesmi, ki jih je Steletu zapel urar Josip Janko. Pesmi niso opazne le zato, ker so zelo zanimive, temveč zaradi samega pevca. Josip Janko je edini, ki je Steletu zapel zabavljico o kamniških purgarjih.³⁴ Zabavljica je bila poznana po objavah v Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih.³⁵ V Štrekljevi zbirki objavljene variante niso iz samega Kamnika, temveč iz njegove okolice. Prav zato preseneča zapis pesmi v samem mestu, saj bi se, če bi upoštevali samo podatke iz Steletovega rokopisa, z njo ugleden kamniški meščan norčeval iz someščanov in iz samega sebe.

Natančnejši pregled arhivskega gradiva pa je pokazal, da je bil Josip, naveden kot Jože in Joseph Janko, rojen v Kamniku 12. 3. 1865, in sicer v predmestju Novi trg. Bil je nezakonski sin Terezije Janko iz Vodice v mekinjski fari, ki je tedaj služila v Novem trgu,³⁶ in češkega vojaka, ki je tedaj služil vojaški rok v smodnišnici. V občini Kamnik je živel od leta 1884, tedaj kot najemnik v Mestu št. 5,³⁷ pozneje pa je bil posestnik na Šutni. Otroških let torej ni preživljal pri materi, služkinji, v Kamniku, čeprav se je ta pozneje poročila, temveč verjetno pri starih starših na Vodicach. Na to opozarjajo tudi Steletove opombe pri nekaterih pesmih, ki jih je od njega zapisal. Pri eni od kolednic pravi: »Pela jo je njegova prababica, ki je v 84 letu pred 70 leti umrla,« pri pesmi »Dragonar« pa: »Naučil se je to pesem od svoje stare matere, ki je bila 80 let stara.«³⁸ Kje je preživljal leta, ko se je učil za urarja, ni znano. Življenjska pot Josipa Janka tako zelo zgovorno relativizira pomen rojstnega kraja.

Zanimiva so tudi razmerja med posamičnimi deli mesta oziroma med Mestom in predmestji. Za nekatere pevce ni mogoče ugotoviti, od kod so bili, vendarle je jasno, da so zunaj Steletove neposredne zapisovalske pozornosti v precejšnji meri ostala tipična kmečko-delavska predmestja Graben, Podgora, Novi trg, Zaprice, Žale in Košišče. V teh predmestjih so bili prebivalci zelo navezani na izročilo, zato je bila ljudska pesem tam zelo živa. Glede na naključno znane podatke iz popisa je moč sklepati, da je Stele nekaj pesmi zapisal tudi v predmestjih, čeprav imen znanih pevcev iz bolj kmečkih predelov, predvsem iz Novega trga, ni zaslediti. Glede na to, da so fantje pod lipo v Novem trgu peli še po 2. svetovni vojni,³⁹ je moč sklepati na živost ljudske pesmi v Steletovem času.

Na podlagi Steletovih zapisov in arhivskega gradiva tako ni mogoče ugotoviti, kje v mestu so peli več in kje manj. Še manj vemo o novejših kamniških predmestjih. Do nekaterih sklepov o živosti ljudskih pesmi v kamniških predmestjih je mogoče priti posredno. Ena od Steletovih pevk, Marija Hüttaž, roj. Pukshofer, žena brivca, sina prvih čeških priseljencev v Kamniku, je bila rojena v Novem trgu. Z možem sta kot gostača večkrat menjala stanovanje: živela sta na Šutni, v Mestu, na Fužinah, v Mestu, na Šutni in na Grabnu.⁴⁰ Pesmi, ki jih je zapela Steletu, prav gotovo izpričujejo del pesemske podobe Novega trga, kjer je preživela otroštvo. Vsaj delno pa je Stele v teh zapisih

³⁴ OSNP 11.179.

³⁵ Štrekelj navaja osem variant, vendar brez melodij (š 8558–8565).

³⁶ NŠALJ, Kamnik, Status animarum – mesto in vasi, 1821–1913.

³⁷ ZALJ, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900.

³⁸ OSNP 2002, OSNP 6471.

³⁹ Informatorika Linca Repanšek, Kamnik.

⁴⁰ NŠALJ, Status mesto – gostači 1815–1912.

predstavil eno od novih kamniških predmestij, kmečko-delavsko predmestje Perovo, in sicer z zapisi petja bratov Jožeta in Lojzeta Dolinška.⁴¹

V času Steletovih zapisov je minilo že pol stoletja, kar se je mesto upravno povečalo.⁴² Nova predmestja so bila z mestom sicer upravno izenačena, od starih pa so se ločevala v posebnih, podedovanih pravicah, sicer pa tudi socialno, profesionalno in vrednostno. Hkrati je bilo mesto prostorsko strukturirano: občutek mestnega je slabel od središča mesta proti predmestjem. Bivanje v določenem delu mesta je tako samo po sebi narekovalo drugačno obnašanje kot predmestja. V mestnem središču ni bilo klopi pred hišami, kjer bi ljudje posedali, medtem ko so jih celo stara predmestja imela, nova predmestja, mestu priključena v 19. stoletju, pa so imela kmečko-delavsko podobo. To se je poznalo tudi na drugih ravneh, navzven pa se je morda najbolj videlo po tem, da so ljudje iz predmestja, tudi iz Novega trga, obuli čevlje, ko so šli v mesto.

Večina Steletovih zapisov je iz pomembnega dela Kamnika, iz Mesta in iz predmestja Šutna, torej iz predmestja, ki se je ob koncu 19. stoletja vrednostno večinoma že izenačilo z mestnim središčem.⁴³ Steletovi zapisi tako zagotovo prinašajo samo del kamniške dediščine ljudske pesmi. Tudi dejstvo, da so nekateri pevci sodili med uglednejše meščane, opozarja na to, da Steletovi zapisi niso nastali nekje na mestnem obrobju, ki bi se, neodvisno od siceršnjih kulturnih teženj v mestu, preprosto napajalo s kulturo podeželja, temveč so ta prepletanja potekala na mnogo zapletenejši način.

Da je bila ta zapletenost še večja, kakor je videti na prvi pogled, dokazujejo tudi zapisi pesmi, ki sta jih zapela zanimiva pevca, koroški Slovenec z Brnce pri Beljaku Jože Misič in goriški Slovenec Anton Gregorič iz Šempasa. Stele je pri eni od pesmi omenil, da sta dragonca,⁴⁴ drugih podatkov o njiju pa ni. Ker v razpoložljivih arhivskih dokumentih ni bilo moč zaslediti ničesar o njiju, je odgovor prinesel datum zapisa pesmi: pesmi so bile zapisane 15. 8. 1910, torej na praznik Marijinega Vnebovzetja. Pevca sta bila tedaj torej v Kamniku na obisku. V kakšnem krogu sta zapela te pesmi in kaj so te pomenile za obogatitev kamniške dediščine, lahko samo ugibamo, toda tudi takšni pojavi so bili del teh prepletanj. Ni izključeno, da je na ta način zapel Steletu še kateri od pevcev, za katere v arhivskih dokumentih ni bilo moč dobiti podatkov.

Prepletanja torej niso povzročale samo selitve posameznikov in spreminjanje njihovega položaja na družbeni lestvici, temveč tudi krajša, naključna srečanja, hkrati pa je bilo zelo pomembno tudi to, od koga so se pevci pesmi naučili. Pri nekaterih pevcih je to neposredno navedeno, vendar velikokrat s skopo opredelitvijo: »naučila od 70 let stare žene«, in podobno. Le pri nekaterih zapisih je točno navedeno, kdo je pesem nekoč pel, in sicer samo, če so bili za zapisovalca posebej zanimivi: na primer »Po Francetu Prašnikarju – 'Nebeškem očetu'«, kot so imenovali najzanimivejšega gostilničarja v središču mesta, ipd. Na podlagi teh omemb si tako skoraj ne moremo ustvariti podobe

⁴¹ OSNP 6490 idr. zapisi.

⁴² Sredi 19. stoletja so namreč mestu, ki se je notranje členilo na mesto in predmestja Šutna, Graben, Podgora in Novi trg, pridružila nova, večinoma kmečko-delavska predmestja, ki so jih od starih ločevali z izrazom predkraji. Kot predkraje so priključili vasi Košiše, Žale, Zaprice in Perovo.

⁴³ Tudi na Šutni so kupovali hiše ljudje, ki so sodili v kamniški družbeni vrh, npr. okrajni zdravnik, okrajni živinozdravnik, lekarnar pa tudi fotograf, pomembni trgovci in drugi. Posamezniki, npr. eden od pevcev v Steletovih zapiskih, so celo prodajali slabše hiše v mestu in se preselili na Šutno, kjer so imele hiše tudi vrtove. Edini navzven viden razloček je bil ta, da so bile na Šutni pred določenimi hišami še klopi, na katerih so ljudje posedali, v Mestu pa so to možnost nudile le stranske ulice.

⁴⁴ OSNP 6421.

o tem, ali so bili ti stiki bežni in povezani le s pesmijo in z naključnimi družabnimi srečanji ali pa so bili resnično povezani z življenjem.

V nekaterih primerih pa je vendarle več kot jasno, da zapete pesmi odsevajo globoko vpetost v življenje: gre predvsem za primere, ko so se pesmi naučili doma. Za veliko pesmi Stele navaja, da so se jih on, brat ali sestri naučili od matere. Njegova mama, Ana Stele, je prišla v Kamnik iz Male Račne na Dolenjskem.⁴⁵ Od nje so se naučili pesmi vsi štirje otroci. France Stele je pri pesmih, ki se jih je od matere naučil sam, mater navedel neposredno kot pevko. Največ pesmi pa se je od nje naučil brat Jože, ki je bil najmlajši; v nekaterih primerih to pri pesmi tudi zapiše: »Zapeli so jo mati, Ana Stele, roj. Kancilja in od njih se je naučil Jože Stele, v Kamniku, ki mi jo je zapel.«⁴⁶ Veliko je pesmi, ki so mu jih zapeli brat ali sestri, pa matere pri tem ne navaja. Ali to pomeni, da so se teh pesmi naučili v Kamniku?

Vloga matere je bila torej v tem primeru zelo pomembna, vendar tega za mesto, kot je bil Kamnik, ni mogoče posploševati. Matere so imele namreč v Kamniku različno vlogo, in sicer glede na socialni položaj družine, zato so se tudi različno ukvarjale z otroki. Najpreprostejše Kamničanke, tako kot sicer najrevnejši, niso imele služinčadi; po potrebi so imele le »pedentarce«, pomočnice za občasno pomoč. Vzgoja otrok, kolikor so imeli sploh čas zanjo, je bila torej samo njihova. Nekateri Kamničani, ki so se po svojem odnosu do izročila bolj uvrščali med purgarje in so si služinčad lahko privoščili, pa so imeli deklet, nekateri tudi hlapce.⁴⁷ Dekle niso vzgajale otrok: z njimi so se ukvarjale matere. Tudi v teh primerih sta bila vzgoja in prenašanje izročila od matere k otrokom podobna kakor na podeželju.

Drugače je bilo v tistih družinah, ki so se s svojo svetovljansko naravnostjo za razloček od purgarjev opredeljevale za meščanske in sodobne: te gospodinje so imele služkinje, saj sicer ne bi bile gospe. V številnih družinah so se služkinje ukvarjale z otroki, matere pa so delale v trgovini, v gostilni in podobno. Vzgoja in izročilo tu nista bila povezana: otroci so bili deležni vzgoje, včasih strožje od vzgoje revnejših mestnih otrok, izročilo, tudi pesmi, pa so, vsaj deloma, spoznavali prek služinčadi.

Jasno je, da odnos teh meščanov do ljudske pesmi ni bil enak odnosu podeželjanov: znano je, da so vsaj nekateri imeli pesmarice, saj so se pri nekaterih ohranile do danes.⁴⁸ Na pesmarice se v opombah svojih zapisov ponekod sklicuje tudi sam zapisovalec Stele.⁴⁹ To pa seveda ne pomeni, da so se pesmi, zapisane v pesmaricah, učili le iz pesmaric: iz ohranjenih variant iste pesmi je videti, da so se prenašale tudi ustno: ob prvi različici *Pesmi starega Krajnca*, ki se norčuje iz sodobnih navad Slovencev, predvsem iz mladine, je na primer Stele zapisal: »Zapela Lenčika Pogačnikova iz Kamnika. To pesem je pela 80 let stara žena Ana Trpinčeva.«⁵⁰

Temu načinu prenašanja pesmi, učenju iz pesmaric, je bilo sorodno seznanjanje s pesmimi na društvenih prireditvah, predvsem na koncertih Lire, na prireditvah Narodne

⁴⁵ NŠALJ, Kamnik, Status mesto in vasi 1821–1913.

⁴⁶ OSNP 6126.

⁴⁷ Dekle in hlapce navaja tudi popis iz leta 1900 (ZaL, KAM 102, 108, Ljudsko štetje 1900).

⁴⁸ Pri enem od Kamničanov, pri Božu Matičiču, sem julija 2003 našla več pesmaric, med njimi tudi prvi in drugi del Korytkovih *Slovenskih pesmi krajnskega naroda*, Razlagovo pesmarico iz leta 1872, Deželičovo pesmarico in druge.

⁴⁹ Pesmi od št. 6126 do 6132 Stele navaja kot pesmi iz Repeževe zbirke (z ustrežno številko v pesmarici), pri enem od dveh zapisov »Pesmi starega Krajnca« (»Kaj doživel sem na sveti«, OSNP 6496) pa pravi: »Nadaljevanje kitice glej v Razlagovi pesmarici z leta 1872, stran 116.«

⁵⁰ OSNP 6482; avtor pesmi je Matija Ravnikar - Poženčan, že v Razlagovi pesmarici pa je pesem objavljena kot »narodna«.

čitalnice in Prosvetnega društva in druge. Spomin na to se je ohranil tudi v ustnem izročilu. Le tako si je mogoče pojasniti hitro sprejemanje nekaterih pesmi sodobnih avtorjev. Posamične ponarodele pesmi so tudi med Steletovimi zapisi, ni pa znano, ali se je avtorstva takšne pesmi zavedal samo zapisovalec France Stele ali tudi pevci teh pesmi.⁵¹

Kamniški purgarji, po svojih nazorih že sicer navezani na izročilo, so ljudsko pesem centili kot svojo lastno dediščino, čeprav v mestu ni imela družbene veljave. V času novih prizadevanj za odkrivanje tipičnih slovenskih vrednot so v njej videli dediščino slovenskega naroda, podobno kakor pri »narodni noši«.

/Kamničani, v sredi brat zapisovalca Franceta Steleta, Jožko Stele, sicer garderober Narodne čitalnice, pred 1. svetovno vojno; foto Franc Aparnik, Kamnik./

⁵¹ Pri pesmi »Planinarica« (OSNP 6547) je na primer Stele zapisal: Besede Andreja Praprotnika – zapela Josipina Hacetova iz Kamnika)

Prav v tem pogledu se je mestno okolje močno razločevalo od vaškega. Tu se je namreč eni vrednoti, zavezanosti izročilu, pridruževala druga vrednota, svetovljanstvo, odprtost novemu. Prav zato se postavlja vprašanje, ali ni bilo zanimanje za ljudsko pesem vsaj delno povezano tudi z novo težnjo po odkrivanju domnevno tipičnih slovenskih vrednot, ki jih je sodobni meščan kot izraz svoje narodne naravnosti iskal pri kmečkem človeku. Vprašanje je torej, v kolikšni meri je pesem nastopala v enaki vlogi kot »narodna noša«: brat Franceta Steleta, Jožko Stele, ki je Steletu zapel največ pesmi, je bil kot garderober Narodne čitalnice v Kamniku navdušen zbiralec narodnih noš, večkrat pa je v čitalniških prostorih priredil tudi razstave »narodnih dragocenosti«. Prav gotovo je tudi na ljudsko pesem gledal kot na eno izmed teh dragocenosti.

Ob pregledovanju arhivskih virov pa me je najbolj presenetilo, da Stele v svoje zapise ni vključil služinčadi.⁵² To je, gledano z družbenega vidika, razumljivo: Stele kot meščan bi jim na ta način dal družbeno veljavo, to pa je bilo v času, ko je marsikje pri meščanih služinčad še jedla posebej in ko meščanke niso šle odkrite v cerkev, da so se ločevile od služkinj, skoraj nemogoče. Stele se je na ta način izognil pomembni dediščini, ki je prihajala s podeželja, vprašanje pa je, koliko je ta dediščina resnično vplivala na življenje v mestu: primeri, ko sta gospa in služkinja skupaj peli, so bili zelo redki. Poleg tega služinčad ni razpolagala s svojim časom, da bi imel Stele priložnost slišati te pesmi.

Pesmi v Steletovih zapisih

Ugotavljanje krajevnega izvora in socialne in poklicne pripadnosti pevcev je vsaj delno razjasnilo predstavo o tem, kakšna je bila vloga ljudske pesmi v Kamniku. To vlogo po svoje nakazujejo tudi same pesmi. Poskusi, da bi ločili pesmi, ki so jih zapeli v Kamniku rojeni kamniški meščani, in pesmi, ki so jih zapeli ljudje, za stalno ali začasno naseljeni v Kamniku, so se izkazali za neuspešne oziroma so zaradi družbenega ozadja, ki je te pesmi spremljalo, nesmiselni: nekateri priseljenci, predvsem pevke, ki so se poročile v Kamnik, so se s poroko imeli za Kamničane, pri drugih pa je tudi po več desetletjih po poroki čutili, da poudarjajo svojo pripadnost rojstnemu kraju. Še manj je jasno, ali je določena pesem postala sestavni del kamniških neformalnih družabnih srečanj ali jo je določeni pevec zapel samo Steletu, ki je ljudske pesmi iskal s posebnim namenom.

Prva domneva, da bo hitro moč ugotoviti razločke med pesmimi, ki so jih zapeli pevci, opredeljeni kot Kamničani, in pesmimi, ki so jih v mesto prinesli od drugod, je prav zaradi relativnosti opredeljevanja izvora sporna. Iz teh razlogov iskanje razmerja med posamičnimi tipi v Kamniku zapisanih pesmi ne daje absolutnih rezultatov.⁵³ Tako sem se pri tem morala odreči začetnemu namenu, da bi ločila »avtohtone« in »prinešene« pesmi, čeprav je jasno, da vsebina nekaterih pesmi nedvomno dokazuje, da so nastale v mestu, pri nekaterih drugih pa je v ozadju jasno čutili vaško okolje.

Zadovoljiti sem se torej morala z oceno splošnega razmerja med posamičnimi tipi pesmi. Od 283 pesmi je približno četrtnina ljubezenskih in četrtnina nabožnih. Na podlagi številčne ocene je število nabožnih pesmi izredno visoko, v resnici pa je skoraj polovica zapisov odpevov k lavretanskim litanijam; v Kamniku so te pesmi večinoma zapeli predvsem sorodniki samega zapisovalca, nekatere pa je zapisal sam po spominu. Pri

⁵² V poselskem zapisniku mestne občine Kamnik nisem našla nobenega od Steletovih pevcev. ZALj, KAM 102, 62, Poselski zapisnik 1897–1924 (TE 20).

⁵³ Zaradi tega ne navajam številčnih vrednosti.

nekaterih nabožnih pesmih je poznan ne samo izvor, temveč je tudi jasno, da so imeli pevci v rokah Repeževo zbirko: sam Stele jih je označil kot pesmi iz Repeževe zbirke in jim pridal ustrezne številke.

Nekoliko več kot desetina pesmi je pripovednih: čeprav je nekaj zanimivih zapisov tudi iz Kamnika in zaslužijo posebno pozornost, so pripovedne pesmi peli večinoma ljudje, ki so se v Kamnik priselili od drugod; med njimi so tudi nekatere zelo redke, predvsem od pevk iz Ihana in iz Blagovice. Sledijo jim stanovske pesmi (skoraj desetina) pa tudi šaljive pesmi, ki jih je nekoliko manj (16), se v precejšnji meri nanašajo na poklice. Sedemnajst pesmi je vojaških: zanje je zanimivo, da jih je Stele večinoma dobil pri pevcih iz Kamnika. Nekatere od teh je sam označil kot fantovske. Skoraj toliko (15) je pivskih, manj pa zdravic (10). Pesmi, ki so opredeljene kot kolednice, je 11, čeprav je tudi med nabožnimi več pesmi, ki so božičnim kolednicam zelo blizu. Obsmrtnih pesmi je 12, bolj kot Kamničani pa so jih peli ljudje, rojeni drugod. Manj kot deset je otroških, moralističnih, svatovskih in drugih.

Samo tipološko razmerje pesmi torej ne označuje mesta: število pripovednih pesmi, npr., ni veliko, hkrati pa tudi to število obeta več, kakor bi ustrezalo dejanskemu stanju: pesem, ki jo je Stele naslovil »Furmani«,⁵⁴ bi npr. prej spominjala na pivsko pesem kakor na pripovedno; ohranilo se je samo vabilo v gostilno. Pri tem spreminjanju je bila v ozadju gotovo že spremenjena družbena vloga te pesmi: ker je bil prostor za širjenje takšnih pesmi gotovo tudi gostilna, Kamnik pa je imel tudi posebne, furmanske gostilne, tam gotovo ne bi poslušali dolgih pripovednih pesmi, temveč se je ohranil del, ki je bil za to okolje najaktualnejši.

Več o mestu torej povedo nekatere pesmi same, in sicer hkrati z okoljem, saj se posamične pesmi namreč tematsko povsem navezujejo na mestno okolje. To posebno velja za že omenjeno zabavljico o kamniških purgarjih, ki pa je bila zaradi smešenja meščanov značilnejša za vas, ne za mesto.

Od stanovskih pesmi, zapisanih v Kamniku, je poleg že omenjene pesmi o odhodu v »frent« morda najzanimivejša t. i. študentovska pesem »Svet Matevž se približuje«, ki poje o zaključku šolskega leta in o počitnicah.⁵⁵ Čeprav je to edini zapis, še ne pomeni, da pesem drugod ni bila poznana. Enako je mogoče reči tudi za »Pesem tihotapecv«, ki jo je Steletu zapela sestra Josipina.⁵⁶

Posebno pozornost in posebno obravnavo zasluži zapis kolednice, ki je bila v Steletovem času sicer že pozabljena,⁵⁷ čeprav so zanimivi tudi drugi Steletovi zapisi kolednic oziroma božičnih pesmi iz Kamnika. V zapisu »Pesmi od sv. treh kraljev«, ki jo je Steletu že pred akcijo OSNP zapel osemdesetletni Kamničan, je ohranjen spomin na celoten dramski prizor: v njem sta poleg Treh kraljev nastopala tudi Herod in angel, Stele pa piše, da je bila šega v času zapisa že popolnoma opuščena.

Nekatere pesmi se sicer navezujejo na Kamnik, vendar v njih ni posebej poudarjeno mestno okolje. To so pesmi »Od kamniških deklet«, posnemanje zvonov in »Pesem pri pestovanju otrok«. ⁵⁸ Pri nekaterih pesmih mestno okolje nastopa posredno, in sicer kot prostor dogajanja: ljubzenska pesem »Kod hodi moj par« se na primer v Štrekljevih

⁵⁴ OSNP 6169; gre za pripovedno pesem »Iz groba rastoči cvetlici se združita«.

⁵⁵ OSNP 6208.

⁵⁶ OSNP 6223.

⁵⁷ OSNP 6465; prim. Niko Kuret, *Slovenska koledniška dramatika*, Ljubljana 1986, 234–235.

⁵⁸ OSNP 6428, 6173 in OSNP 6162.

zapisih pojavi kot »Dekleta po vašo špancierajo« in »Deklita po poli tečeje«⁵⁹ v Steletovem zapisu pa kot »Dekleta po plac špancierajo«.⁶⁰

6654.
6151

Odbor za nabiranje
slovenskih narodnih pesmi.

Na tuje.

ETHNOGRAF.
SKUPNINA
V
LJUBLJANI

Zapel Gregor Kratnar, iz Kamnika,
dan 6. let, 1910.

4. Slovenska me je rodila,
in slovenski je moj rod,
kaj je skubna zredila,
to kaka bom pourod!

Opomba! Po pesem je pol + svojim bratov, ko sta bila
kot rokodelca na tuje leta 1864.

(v Kamniku 1910)

France Stele

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo strani!

Nekatere pesmi, ki jih je v Kamniku zapisal France Stele, se navezujejo na življenje meščanov. Takšna je tudi pesem »Na tuje«, ki jo je Steletu zapel čevljarški mojster Gregor Kratnar. Pesem sta pela z bratom, ko sta šla kot rokodelca na tuje, v »fremd«.

/Zapis Franceta Steleta iz leta 1910; GNI ZRC SAZU, arhiv Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi z napevi, št. 6151/

⁵⁹ Š 1024 in 1025, zapisa iz Ihana in iz Gorenjih Radolj.

⁶⁰ OSNP 6544.

Nekatere pesmi, za katere je bilo moč ugotoviti, da v Kamnik niso zašle naključno, temveč so bile tam zapisane kot kamniška dediščina, presenečajo po svoji sorodnosti z dediščino podeželja; pesmi, kjer ni sledov mestnega okolja, je v Steletovih zapisih največ. Posamične pesmi pa imajo kljub temu poteze kamniškega okolja: pripovedna pesem »Zormanova Micika«, ki jo Stele naslovi »Stari purgar«,⁶¹ je postavljena v okolje, ki je bilo Kamničanom blizu (Komenda, Skaručna, Šmarna gora). Pesem je Steletu zapela sestra Marija. Čeprav je bila pesem poznana tudi na Notranjskem,⁶² vsaj ta varianta gotovo ni od tam, saj o tem govorijo podrobnosti v pesmi. Tako je jasno, da pesmi v tej obliki ni mogla v Kamnik prinesiti njena mati Ana, kakor velja za nekatere druge, temveč se je je – pevka ali pa mati – naučila v Kamniku.

Med Steletovimi zapisi pesmi ima posebno mesto »Pesem od fabrike«,⁶³ ki jo je Steletu zapela Kepičeva Reza iz Kamnika. Gre za pesem, označeno kot šaljivo, ki govori verjetno o kamniški smodnišnici: omenja namreč »belo fabriko«, ki soji na »tratici«, dekleta, fante, ki imajo »svetle sablice«, in luči v tovarni. Pesem dokazuje živo ustvarjalnost v samem mestu, žal pa tudi s pomočjo arhivskega gradiva ni bilo mogoče ugotoviti kaj več o sami pevki. Ker pa je bila pesem zapisana 29. 6. 1910, torej na praznik svetega Petra in Pavla, je možno, da je bila pevka v mestu le zaradi praznične maše.

V Steletovih zapisih ni videti, da so Kamničani peli tudi pesmi drugih slovanskih narodov, prav tako pa tudi nemške pesmi, čeprav je bila narodna zavednost za družbeni ugled zelo pomembna. Prav tako Stele v Kamniku ni iskal ali zapisoval pesmi drugih narodov, niti pesmi Čehov, ki jih je glasba zelo povezovala in je bila odmevna tudi med meščani.

Sklep

Mesto je bilo, kakor lahko sklepamo iz obravnave Steletovih kamniških zapisov ljudskih pesmi, tudi v preteklosti neprimerno bolj zapleten in nepregleden prostor kot vas. Družbeni razplatenosti in prostorski raznovrstnosti mesta je ustrezala pestra duhovna podoba, katere del je bila na svoj način tudi ljudska pesem. Prepletanje je potekalo na raznih ravneh, zato podobo glasbenega sveta meščanov najlaže odkrivamo na primeru, kjer dobro poznamo tako strukturo družbe kot njeno kulturo oziroma ravni te kulture. Steletovi zapisi ljudskih pesmi med kamniškimi meščani omogočajo pogled v ta del meščanskega sveta.

Za osvetlitev družbenega ozadja Steletovih zapisov je bila potrebna natančnejša opredelitev samih pevcev, kar so omogočili predvsem arhivski viri. Steletove opombe, od kod je kateri od pevcev, so namreč nastale na podlagi njihove lastne opredelitve, ta pa je bila marsikdaj relativna in jo je treba upoštevati v širšem kontekstu. Tako se je pokazalo, da so nekateri pevci še vedno čutili močno pripadnost svojemu rojstnemu kraju, čeprav so v Kamniku živeli že pol stoletja, drugi pa so se imeli za Kamničane, čeprav v mestu niso živeli tako dolgo. Samoopredelitve so bile v veliki meri povezane s pripadnostjo določenemu družbenemu sloju ali z njihovimi družbenimi stremljenji, saj je bila uvrstitev v višjo družbeno plast povezana s sprejetostjo med meščani.

⁶¹ V Štrekljevi zbirki je objavljen verjetno popravljene zapis M. R. Poženčana z Gorenjskega (Š 233).

⁶² Pesem je bila še leta 1961 posneta nad Cerknico (GNI M 24.513).

⁶³ OSNP 10.938.

S pomočjo arhivskih virov sem ugotovila, da je bilo veliko ne le medkrajevnega preseljevanja, temveč tudi preseljevanja v samem mestu. Preseljevanje iz enega dela mesta v drugega je oteževalo in hkrati razreševalo razumevanje vloge ljudske pesmi v mestu: pokazalo se je, da je Stele v večji meri zapisoval v Mestu in v mestnem središču skoraj enakovrednem predmestju Šutna, kar kaže, da je bila ljudska pesem navzoča v samem mestnem središču. Preseljevanje v mestu pa kaže na to, da so se selile tudi pesmi, da je torej nemogoče reči, v katerem delu mesta so ljudje poznali več pesmi in kje manj. To, da večkrat ni bilo mogoče ugotoviti, kje je v času Steletovega zapisovanja živel določeni pevec, ker so posamezniki večkrat menjali stanovanje, torej temu pregledovanju ni bilo v škodo. Iz zapisovanja pa so bila skoraj izključena nova kamniška predmestja, ki so imela povsem drugačno podobo.

Čeprav so nekateri pevci prišli iz okolice in so se sčasoma povzpeli v kamniški družbeni vrh, so v novem okolju ohranili naklonjenost ljudski pesmi. Ljudska pesem je namreč v precejšnji meri ustrezala drugim oblikam kulture, od njene materialne do duhovne podobe – tako kot je npr. dekle iz predmestja, ki ni bilo vajeno nositi klobuka, nosilo ruto tudi potem, ko se je poročilo v mesto. Iz Steletovih zapisov pa ni mogoče razbrati, ali so pevcem, ki so prišli iz okolice, pesmi resnično napolnjevale življenje in so jih peli tudi sicer ali pa so samo ohranili spomin nanje.

Posamične pesmi govorijo, da so ljudsko pesem ohranjali tudi tisti avtohtoni meščani, ki so se z zavezanostjo izročili bolj oprijemali tradicionalnih koristi in vrednot. Socialno je bila to predvsem nižja srednja plast. Ljudska pesem pa v mestu ni živela samo kot prežitek starejših obdobj, čeprav se je v precejšnji meri povezovala s starimi purgarji, ali kot kultura podeželja, temveč so družbeni procesi v mestu ljudem omogočali živ odnos do izročila, ki se je izražal tudi v pesmi in odseva razplatenost mesta.

Ob tem ne moremo prezreti še ene ravni odnosa do ljudske pesmi, tiste, ki se je ob koncu 19. stoletja že zelo zavedala izumiranja starega, tipično slovenskega, in jo na svoj način ponazarja Ravnikarjeva »Pesem starega Kranjca«, kot ljudska pesem zabeležena tudi med kamniškimi meščani: ljudsko pesem so meščani poznali in jo ohranjali kot vrednoto zaradi narodnih ciljev. V teh primerih je bil odnos podoben kot pri drugem pomembnem simbolu narodnega samozavedanja, pri noši, ko so meščani kupovali stare, dobro ohranjene noše s podeželja in si jih nadeli ob posebnih priložnostih in s posebnim namenom, vendar šele tedaj, ko ni bila več praznje oblačilo na vasi.

Tem, »narodnim ciljem«, je bilo blizu tudi sprejemanje tistih novih pesmi, katerih avtorje so poznali in so poudarjale vrednote, ki naj bi odlikovale zglednega Slovenca. Takšne pesmi so ljudje hitro sprejeli za svoje, v pomoč pa so jim bile tudi pesmarice in »narodne« prireditve. Sprejemali pa so tudi druge pesmi, ki so »ponarodevale« tudi med meščani. Mestno okolje je namreč, za razloček od vaškega, namreč zelo cenilo novosti. Čeprav je v Kamniku iz specifičnih razlogov, zaradi posebnih »purgarskih« pravic, čutili veliko naklonjenost izročilu, se je ustvarjalnost, ki je sicer povezana s pojmom ljudskega, izražala tudi v povsem »neljudskem« okolju – od tovarn do meščanskih omizij. Nekatere pesmi, ki zaslužijo posebno pozornost, zelo nazorno izpričujejo ustvarjalnost mesta. Kljub temu bi samo na podlagi vsebinskih tipov pesmi brez siceršnjega poznavanja družbenega okolja težko razpoznali, da gre za mesto.

Na geografskem in socialnem obrobju, od koder Stele ni skoraj ničesar zapisal, pa je imela ljudska pesem še vedno močno družbeno in družabno vlogo, česar Steletovi zapisi niso zabeležili. Steletovo zapisovanje namreč ni bilo sistematično ugotavljanje vloge ljudske pesmi v mestu, temveč predvsem iskanje njene podobe pri tistih ljudeh, za katere je osebno vedel, da jo poznajo. Zunaj Steletovega zanimanja so tako – razen

izjem – ostala tista kamniška predmestja, ki so bila najbolj kmečka, in služinčad, ki je prihajala s podeželja. V teh primerih pa je šlo za kmečko kulturo v mestu.

Na podlagi analize Steletovih zapisov in predhodne raziskave, ki je v širšem kontekstu razkrila življenje in kulturo Kamničanov, je tako postalo jasno, da je bilo izročilo – in ljudska pesem je bila del tega duhovnega sveta – samo del meščanske kulture. To je bil tisti del, ki so ga že v času zgodnje industrializacije in napredka druge oblike prehiteli: v mestu je imela prednost svetovljanska odprtost novemu. Prav ta odprtost, ki je pospešila t. i. društveno življenje, pa je zaradi specifičnih potreb po iskanju narodne prepoznavnosti ponovno pripeljala tudi k ljudski pesmi.

Malo znana ljudska pesem pri meščanih torej v poznavanje slovenske ljudske pesmi vnaša tisti dinamični vidik, ki za celovito razumevanje tega dela dediščine kljub svoji zapletenosti in neenotnosti, hkrati pa tudi nereprezentančnosti za meščane ne bi smel biti prezrt. Zanikanje ali preziranje obstoja ljudske pesmi med meščani bi – podobno kot velja za druge razsežnosti človekovega bivanja in njegove kulture, pomenilo zanikati tisti del njihove kulture, ki je hkrati s pojavi, znančilnejšimi za meščane, sooblikoval podobo naših mest.

Steletovi zapisi iz Kamnika so prestregli eno izmed takšnih podob, razlaga teh zapisov pa enega od pogledov v zapleteni svet meščanov.

Summary

Folk Song in Urban Environment

An essential question that arose during the study of folk songs that had been recorded in Kamnik by France Stele is the following: do they really represent the heritage of the Kamnik townspeople, or are they merely the reflection of the heritage of those who had moved to the town from the countryside, and whose cultural tradition was entirely alien to the townspeople? In order to correctly interpret Stele's material it was therefore necessary to determine the social background and affiliation of individual singers.

The town has always been much more complex than the village. Socially stratified and much larger than the village, the town has a population that is equally diversified and has different cultural traditions of which folk song is but one. In order to fully understand the music culture of a town it is imperative to analyze the structure of its population and its different cultures. Aside from meagre sources that could be obtained in the field this insight was made possible by the study of archival sources.

Using the data from population censuses, parish records and other documents it was possible to find out their local origin, possible other places of residence prior to their settlement in Kamnik, and in some cases also social affiliation of almost each singer mentioned in Stele's records. In many cases, the data differed from the entrances in Stele's notes. This is understandable because his notes had been based on the statements of singers themselves, and these statements had other connotations as well. Even though they had been living in Kamnik for as many as five decades some of the singers still had very strong emotional ties with their birthplace. Some of the others, on the other hand, felt that Kamnik was truly their home despite the fact that they might have come to the town much more recently. Their statements reflected their wish of belonging to a certain milieu and to a certain social class; being promoted to a higher social class namely denoted full acceptance by the townspeople.

According to archival sources the people of Kamnik often changed their residence, be it that they moved from one place to another, or within Kamnik itself. Many of Stele's notes were taken in the town center or in the Šutna suburb, which was almost equal to the center. This denotes that

folk songs were equally present even in the town center proper. When people moved from one part of Kamnik to another folk songs moved with them. It is therefore impossible to say in which part of the town residents knew more songs.

Especially important were the shifts from one social class to another, which were most often connected with actual moves to a different location. Even though some of the singers' origins were in the village and in due time they had progressed to the top of the Kamnik society they had remained faithful to folk songs even in the new milieu. Folk songs namely functioned much like other cultural elements, be it material or spiritual; similarly a girl from a village or a distant suburb, unaccustomed to wearing a hat, wears a kerchief even after having gotten married into town. It is unclear from Stele's notes whether folk songs were often sung and remained an important part of the lives of the singers who had come from the rural vicinity, or if they had only been preserved in their memory and as such sung for Stele.

The complex social structure in the town center proper had yet another dimension. A thorough analysis of archival sources and each song's interpretation indicate that folk song was largely associated with the part of the autochthonous town population that felt closer to traditional values. Socially this was the lower middle class. Its members became richer by having moved from the countryside, and the number of brides that had married into Kamnik was considerable. Then there were those who had come to Kamnik in search of work and as tenants settled there permanently.

Even though no longer highly esteemed, folk song was therefore regarded as part of people's heritage. At the end of the 19th century, however, there was a considerable change in this attitude. This was a period in which it was imperative to discover typical Slovene values and characteristics. Folk song, together with the so-called Slovene national costume, became a very important part of Slovene heritage. At the end of the 19th century many people became aware of the fact that old customs and characteristics that were perceived as typically Slovene would gradually disappear and die out. This attitude can be detected in Ravnikar's song *Pesem starega Kranjca* (Song of an Old Carniolan) that was also sung by the burghers of Kamnik. They knew of folk songs and, in order to realize certain nationally-oriented goals, regarded them as something valuable. This view was not unlike the attitude toward folk costume: another important symbol of national awareness, well-preserved costumes from the countryside were bought by townspeople who were proud of their Slovene heritage. After they had been no longer worn by villagers as their Sunday best these costumes were donned by townspeople and worn on special occasions and with a different function.

In accord with such "nationally-oriented goals" people also embraced new songs whose authors were known, and which emphasized the values that were perceived as typically and truly Slovene. Such songs, soon included into songbooks and performed at events with a pronounced "national" note, were quickly accepted. Equally well received were some other songs that in due time became perceived as folk songs. Different from the village environment, the town namely highly appreciated novelties. Even though there were specific reasons because of which the town of Kamnik favored folk heritage, one of which were the special "burgher" rights, folk songs were warmly received and sung in very different environments, for example in factories or among regular patrons of a pub. Stele's records include such examples as well.

Regardless of the singers' true attitude toward the songs they had sung for Stele an important fact is that his notes pertain either to the very center of Kamnik or to the suburbs with a purely urban character. Contrary to expectations, the singers Stele had selected for his research had not come from the town outskirts or from its social margins; neither did Stele include newer suburbs of Kamnik that were very different and socially closer to folk culture. With rare exceptions Stele omitted from his project the suburbs with originally entirely rural population as well as servants who had come to Kamnik from villages. All of these were examples of rural culture in an urban environment. Stele's notes therefore indicate that folk and urban characteristics were strongly intertwined and by no means far apart from each other. Researchers have not been adequately aware of this aspect so far.

It is thus clear that folk song in an urban environment is not an expression of a uniform and unselfconscious attitude toward heritage, but rather a mixture of many urban characteristics. Preserved song variants as well as some songs typical for the town express a considerable degree of creativity. All of this, however, is but one part of the music heritage of the Kamnik townspeople; because of its private character and the fact that it was connected only to certain social circles it was much less evident. It is a fact that folk song did not have a very pronounced social function in Kamnik. If they wanted to be seen in public the townspeople became members of different societies or frequented certain events. Social value of folk songs that was different from the one in the town center had been preserved only in the remote suburbs of Kamnik with a different social structure; these suburbs had become part of Kamnik only recently and were socially and culturally closer to the village.

It is therefore very difficult to ascertain in Stele's notes the relation between that which has folk characteristics, and between urban features. Analyzing the role and function of folk song among the townspeople of Kamnik is therefore a very complex process. Because of its variability, which is certainly not true of rural environment, and local and social migrations rural and urban characteristics were closely connected. Because of the quick pace of life in the town that highly valued novelties the function of folk songs in Kamnik has been almost overlooked by researchers. On the basis of Stele's notes, an analysis of local and social origins of the population of Kamnik, and extensive previous research of its lifestyle and culture it has become evident that heritage, of which folk song is a part, was but one segment of Kamnik's urban culture. It was the part that had been left behind in the period of rapid industrialization and progress; Kamnik valued worldliness and novelty more than tradition. It was this willingness to embrace novelties and the search for national identity that in due time had brought the townspeople of Kamnik back to folk song; as is evident from Stele's notes they were able to search for it in their own spiritual heritage. Its long-neglected function and role in an urban environment should thus help fill in the blank spots in the research of Slovene folk songs in general.